

مقاله حاضر در دو بخش به تبیین منشور اخلاقی امر پژوهش می پردازد. بخش اول شامل بایستگی های اخلاقی پژوهش در سه مقوله موضوع پژوهش، پژوهشگر و سازمان متصدی پژوهش است. بخش دوم مقاله متکفل آسیب شناسی پژوهش است. این بحث با تبیین نبایدهای اخلاقی پژوهشگر و سازمان مربوط به سامان رسیده است. تدبیر در آسیب های رفتاری در پژوهش ضرورت الزام به ارزش ها و نبایدهای اخلاقی را نشان می دهد. براساس مباحث این مقاله می توان به طرحی از منشور اخلاق پژوهش بر بنیان ارزش های اسلامی دست یافت.

■ واژگان کلیدی:

اخلاق، نبایدها و نبایدهای اخلاقی، پژوهش، پژوهشگر، سازمان پژوهشی، آسیب شناسی اخلاقی پژوهش

منشور اخلاقی پژوهش استوار بر ارزش های اسلامی

محمدحسن قدردان قراملکی

دانشیار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

ghadrdangh@yahoo.com

طرح مسئله

پژوهش - به معنای هر نوع کوشش تجربی یا نظری برای کشف مجهول و حل مشکلی - در رشد زندگی فردی و اجتماعی انسان نقش کلیدی ایفا می‌کند. (برای تعریف پژوهش ر. ک: فرامرز قراملکی، ۱۳۸۰: ۲۰). ترقی انسان‌های اولیه در عرصه‌های مختلف اعم از حوزه‌های تجربی مثل اختراع سلاح‌های دفاعی و شکاری مثل نیزه، احداث سرپناه و تولید لباس یا حوزه‌های نظری و فرهنگی مثل اختراع زبان و کتابت معلول پژوهش‌های اولیه و ساده آنها بوده است. با بسط و گسترش اجتماعات نیازها و انتظارات انسان نیز از طبیعت و جامعه بیشتر شده و آن موجب می‌شود که انسان به پژوهش‌های بیشتری پرداخته یا به پژوهش‌های خود عمق بیشتری بدهد که امروزه خروجی آن را در پژوهش‌های مهم و کلیدی در عرصه‌های تجربی و نظری مشاهده می‌کنیم. به منظور هدایت و حمایت از آثار پژوهشی یا خود پژوهشگران سازمان‌ها و مراکز مختلف پژوهشی در کشورهای مختلف تشکیل شده است.

سؤال‌ی که درباره پژوهش‌های مختلف مطرح است، این است آیا سازمان‌های مرتبط با پژوهش‌ها و نیز خود پژوهشگران مسئولیت‌شان صرفاً پژوهش و کشف مجهولات است یا در کنار آن مجموعه‌ای از بایدها و نبایدهای نیز وجود دارد که سازمان‌های مزبور و پژوهشگران ملزم و متعهد به رعایت آنها هستند که از آن به «اخلاق پژوهش» تعبیر می‌شود. اگر اخلاق در پژوهش‌ها حاکم نباشد، نه تنها ساحت معنوی و قدسی انسان به مخاطره می‌افتد بلکه موجب آسیب‌های فراوان مادی و روانی به انسان و جامعه شده و موجب قتل هزاران و یا میلیون‌ها انسان بی‌گناه می‌گردد. نمونه بارز آن قربانی شدن میلیون‌ها انسان در اثر سلاح‌های هسته‌ای و بیولوژی است. از اینجا نیز ضرورت حاکمیت اخلاق بر پژوهش‌های مختلف آشکار می‌شود که برای عملیاتی نمودن آن نخست باید در مقام تصور، شناختی از این اخلاق داشته باشیم تا مورد تصدیق و عمل قرار بگیرد. این مقاله در صدد بازپژوهی اخلاق در پژوهش است.

بخش اول: بایدهای اخلاقی پژوهش

از آنجا که بنیان پژوهش بر دو رکن یعنی موضوع و پژوهشگر استوار است، در اینجا به تبیین بایستگی‌های این دو رکن می‌پردازیم. نکته قابل ذکر اینکه به دلیل نقش مهم سازمان‌های متکفل پژوهش به باید و نبایدهای حاکم بر آنها نیز اشاره خواهد شد.

یکم: بایستگی‌های اخلاقی موضوع پژوهش

شاید اولین و مهم‌ترین پایه پژوهش انتخاب موضوع و قلمرو آن است. پژوهشگر پیش از ورود به پژوهش موضوع خود را باید انتخاب کند. لازمه انتخاب موضوع، رعایت برخی از معیارهای علمی و فنی است که تحقیق آن در حوصله این مقال نمی‌گنجد. یکی از بایستگی‌های موضوع به باید و نبایدهای اخلاقی مربوط می‌شود که در ذیل اشاره می‌شود.

۱. ملاحظه منافع انسانی

اخلاق و وجدان حکم می‌کند انسان در موضوعی پژوهش و فعالیت نماید که مشکلی از مشکلات انسان را برطرف کند و دیگران از خروجی آن منتفع گردند. یا لاقلاً منافع آن شخصی به شرط عدم ضرر به دیگران باشد. بنابراین اصل فوق پژوهشگر را به انتخاب موضوع مفید به حال جامعه سوق داده و او را از انتخاب موضوعی که به ضرر دیگران باشد برحذر می‌دارد. بر این اساس اگر خروجی اختراع یک دستگاهی مثلاً رفع آلودگی هوا از یک منطقه محدود و آلوده نمودن مناطق دیگر باشد، چنین پژوهشی غیر اخلاقی خواهد بود. یا در علوم انسانی اگر حاصل تدریس یا تألیف کتاب و مقاله نه مفید بلکه موجب اتلاف وقت مخاطب و هزینه‌های مادی گردد، اخلاق آن را بر نمی‌تابد. این یک اصل مهم است که اگر در تمام پژوهش‌های خرد و کلان رعایت شود، کارکردهای با برکتی از ده گرفته تا دهکده جهانی خواهد داشت.

۲. اولویت‌بندی

ممکن است برای پژوهشگر یا سازمان مربوط، چند موضوع مفید درخور تحقیق باشد، که به عللی مثل نبود هزینه یا وقت پژوهشگر مجبور به انتخاب یک موضوع گردد، عقل و اخلاق حکم می‌کند در انتخاب آن باید اولویت‌بندی کرد، مثلاً به نیازهای اساسی مادی و معنوی، میزان بهره‌برداری کیفی و کمی، آسیب‌های احتمالی و غیره آن مطالعه توجه شود. به تعبیر امام علی (ع) اشتغال به کار مهم ضایع کردن امر اهم است. «من اشتغل بغير المهم ضیع الاهم» (تمیمی، ۱۳۶۶: ۴۷۷).

در پرتو همین اصل، عدم لزوم پژوهش‌های تکراری و موازی کاری نیز روشن می‌شود. بهتر است به جای تک‌محوری و موازی کاری سازمان‌ها و پژوهشگران با کار جمعی و تیمی و مشورت به پژوهش بپردازند. این شیوه در علوم تجربی جواب مثبت داده، اما در حوزه علوم انسانی به نظر می‌رسد هر دو شیوه مفید است، چرا که در تحقیقات علوم انسانی هر پژوهشگر از زاویه خاص به موضوع و تحلیل مسائل آن می‌پردازد که نتیجه آن هر چند اشتراک در برخی مسائل است، لکن وجود نکات اختصاصی موجب تکثیر پژوهش‌های مختلف می‌گردد.

دوم: بایستگی‌های اخلاقی پژوهشگر

پژوهشگر در عرصه پژوهش بعضی از اصول اخلاقی را از باب لزوم یا اولویت باید رعایت کند که به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود.

۱. قصد خیرخواهانه و قربت

پژوهشگر قبل از شروع فعالیت پژوهشی خود باید انگیزه و قصد خود را خیرخواهانه و خدمت‌رسانی به دیگران بداند تا در پرتو آن پژوهش او به حسن فعلی و خودش نیز به حسن فاعلی متصف گردد و اگر با فرض پژوهش دقیق و جامع، مرتکب خطائی شود یا زحماتش ره به

جائی نبرد، نه تنها پیش خداوند و مردم دارای عذر موجه است بلکه به علت نیت خیرخواهانه از اجر نیز برخوردار است. « للمصیب اجران و للمخطیء أجر واحد»، (احمد، بی تا، ج ۴: ۲۰۵ و ری شهری، ۱۴۰۴، ج ۳: ۲۵۹۱).

رهاورد اصل فوق عدم مبادرت به پژوهش‌هایی است که فاقد ویژگی «حسن فعلی» اند. پژوهشگر با توجه به این اصل، در برابر وعده‌ها یا چه بسا تهدیدها در انجام پژوهش‌های زیان‌آور و حتی غیر مفید مقاومت نموده و از انجام آن سرباز می‌زند.

۲. استعانت از خدا

از صفات اخلاقی دیگر پژوهشگر یاری جستن از خداوند در پژوهش و حل مجهولاتی است که با شیوه عادی پژوهشی از حل آنها عاجز مانده است. این اصل مورد اهتمام دانشمندانی نامی قرار گرفته است. مثلاً بوعلی سینا هنگام مواجهه با مشکلی در مسجد جامع شهر دو رکعت نماز می‌خواند (روضات الجنات، ج ۳: ۱۶۰). صدرالمتألهین نیز از بخش کهک قم برای حل مشکل به حرم حضرت معصومه می‌رفت و خود تصریح کرد که بخشی از مسائل علمی مثل اتحاد عاقل و معقول، با عنایات الهی برایش منکشف شده است (صدرالمتألهین، بی تا، مقدمه کسر الاصنام: ۲۶ و ۳۴ و بی تا، الشواهد: ۱۹۷، ۱۳۶۸، ج ۱: ۹).

۳. تجلیل از پژوهش‌های پیشین

اگر موضوع تحقیق دارای پیشینه تاریخی است که پژوهشگران پیشین زحمات طاقت‌فرسائی روی آن کشیده‌اند، اخلاق حکم می‌کند اشاره‌ای به آنان شده و از زحماتشان قدردانی شود. «من لم یشکر النعم من المخلوقین لم یشکر الخالق»، (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۶۸: ۴۴).

۴. داشتن صلاحیت لازم

اخلاق انسانی حکم می‌کند که پژوهشگر شرایط لازم عمومی و خصوصی برای رشته خود را داشته باشد. مثلاً کسی که در حوزه فلسفه یا جغرافیا یا روانشناسی به پژوهش می‌پردازد، دوره‌های مقدماتی و لازم آن را طی نموده باشد تا پژوهش مفید واقع گردد و از اتلاف وقت و هزینه جلوگیری شود.

به دیگر سخن، عرصه پژوهش عرصه مسئولیت بزرگ و تصدی مقام رفیعی است که از این منظر یک نوع امانت الهی به شمار می‌آید که شامل امر الهی مبنی بر واگذاری آن بر اهلش می‌باشد. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا» (نساء: ۵۸).

علامه طباطبائی امانت در آیه فوق را مطلق تفسیر نموده که شامل سپردن علوم بر اهلش نیز می‌شود (طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج ۴: ۶۰۲).

روشن است که نتایج پژوهش‌های افراد فاقد صلاحیت به ضد پژوهش تبدیل شده و چه بسا در علوم تجربی مثل تولید مواد داروئی و تغذیه غیراستاندارد موجب تلفات جانی و در علوم انسانی موجب به مخاطره افتادن باورهای دینی و ملی گردد.

اثر فقدان صلاحیت لازم در پژوهش‌های کلان و نیز حقوقی، قضائی، امنیتی و نظامی

آسیب‌های جبران‌ناپذیری مثل قتل انسان بی‌گناه یا آزادی انسان گناهکار و شکست در جنگ به بار می‌آورد که از آن نقش کلیدی اصل فوق روشن می‌شود.

۵. سخت‌کوشی و توجه به کیفیت

اخلاق حکم می‌کند که پژوهشگر فعالیت خود را جدی تلقی نموده و تمام و یا اکثر زوایا و اضلاع موضوع خود را مورد مطالعه و فحص قرار دهد تا ضمن تسلط بر ابعاد مختلف مسئله، پژوهش از حیث کمی و کیفی از جامعیت و عمق بیشتری برخوردار باشد. در روایات از سخت‌کوشی در کارها معمولاً با واژه «جهد» و «اجتهاد» تعبیر شده است (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۱۸: ۲۸۶). در اهمیت کار با کیفیت، پیامبر اسلام (ص) هنگام دفن سعد بن معاذ فرمود من می‌دانم گل و خاک و سنگ دوباره خراب خواهد شد، اما خداوند دوست دارد وقتی بنده‌ای کاری را انجام می‌دهد آن را متقن و محکم کند و به تعبیری از آن کم نگذارد. «وَلَكِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ عَبْدًا إِذَا عَمِلَ عَمَلًا أَحْكَمَهُ» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۷۹: ۴۹).

رعایت اصل فوق سبب می‌شود که فعالیت‌های پژوهشی تا حدی از ضعف و ناپختگی و کاستی به‌دور بماند که رهاورد آن به حداقل رساندن بعض آثار زیان‌بار پژوهش اعم از زیان‌های مادی و معنوی است.

۶. عدم استغناء از پژوهش‌های پیشین

محقق ضمن استفاده از توان فکری و عملی خویش نباید مدعی استغناء از آثار پیشین باشد، چرا که ممکن است دیگران در حل مجهول و رفع مشکل به ابتکاراتی دست یافته باشند که استفاده از آنها موجب افزایش کیفیت پژوهش یا موجب صرفه‌جویی در وقت می‌شود. به دیگر سخن ادعای استغناء به صفات مذموم مثل کبر، عجب و نخوت برمی‌گردد که عرصه‌های پژوهشی نباید به آنها مبتلا گردد.

۷. دوری از صفات مذموم

پرداختن به امر پژوهش و موفقیت در آن برای پژوهشگر موقعیت‌های مختلف مادی، اجتماعی و شغلی و غیره فراهم می‌آورد که بستر رشد صفات مذموم مثل تکبر و عجب خواهد بود. شاید نام گذاشتن اثر تولید شده به اسامی دال بر کمال مطلق یا حداکثری مثل «کامل»، «برهان»، «کشف»، «نمونه» بر خواننده موجب توهم فوق‌گردد. اصول اخلاقی از افتادن در چنین دامی برحذر می‌دارد و به تواضع و خشوع توصیه می‌کند.

آنچه روحیه فوق‌را در انسان می‌آفریند استناد همه‌خوبی‌ها و موفقیت‌ها به عنایت و توفیق الهی است که اصل وجود و فکر انسان، موهبت آن مقام ربوبی است، نهایت انسان واسطه و ابزار فیض الهی است. آیه ذیل تأکید دارد که موفقیت‌های شخص عالم چه در عرصه علم و چه در استفاده از آثار آن با عنایت پروردگار صورت می‌گیرد. «قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَأَاهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي» (نمل: ۴۰).

۸. تعلیم و انتقال دانش خود به دیگران

اگر پژوهشگر با تحمل زحماتی و صرف وقت گرانبها به حل مجهولی و رفع حلقه گمشده‌ای در علوم مختلف پرداخت، اخلاق حکم می‌کند آن را در اختیار دیگران قرار دهد تا انسان‌ها از آن بهره‌مند گردند، نه اینکه بخل ورزیده بر آن حصار بکشد، چرا که چنین توفیقی با عنایت الهی و چه بسا با حقوق دیگران به سامان رسیده است و دیگران نیز در استفاده از آن مستحق‌اند. در روایات نیز به نشر آثار علم و تحقیقات تأکید شده است. «زکاه العلم نشره»، (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۱: ۴۱ و مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۲: ۲۵).

محقق و صاحب‌فن باید فنون پژوهش را به شاگردانش تعلیم دهد، نه آنکه استاد به جای تعلیم از او کار بکشد و شاگرد بعد از ماه‌ها یا سال‌ها شاگردی، چیزی در چنته نداشته باشد. از این نکته کار غیراخلاقی بعضی شرکت‌ها و دولت‌ها در عدم نشر و آموزش بعضی فرمول‌های علمی محصولات خاص آشکار می‌شود.

نکته قابل ذکر اینکه این اصل به معنای نادیده انگاشتن حقوق مادی و معنوی محقق و پژوهشگر نیست، بلکه نشر آثار تحقیقات با موافقت و رعایت حقوق صاحب حق باید صورت گیرد. به تعبیر دیگر، مقتضای اخلاق، انتشار دانش و پژوهش است چنانکه دیگران نیز باید حقوق وی را رعایت کنند.

۹. جدیت در راهنمایی و ارزیابی آثار پژوهشی

از قدیم چنین رسم بوده که شاگرد بعد از گذراندن دوره آموزش یا در حین آموزش از استاد خود راهنمایی و مشاوره خواسته و استاد نیز مسئولیت نظارت بر شاگرد یا دستیار خود را به عهده داشته است. این روش امروزه در مراکز آموزشی عالی به صورت طرح‌های میان ترم و نیز راهنمایی یا مشاوره پایان‌نامه و نیز داوری آنها و نیز ارزیابی کتب و مقالات مختلف مجلات و همایش‌ها و غیره انجام می‌گیرد.

اخلاق انسانی حکم می‌کند استاد به منظور پیشرفت شاگرد و به تبع آن پیشرفت اصل پژوهش وقت و دقت کافی در کمک به تقویت دانش‌پژوه مبذول داشته و کاستی‌ها و نکات قوت پژوهش را ارائه نماید و به مرور و تدریج اکتفا نکند.

۱۰. امانت‌داری

در اصول اخلاقی پیش‌گفته اشاره شد که محقق برای ارتقاء اثر خود و استفاده بهینه از وقت به آثار پیشینیان نیز نیم‌نگاهی داشته باشد. در این صورت ممکن است محقق به مطالب و نکات نو دست پیدا کند که در تکمیل و رفع کاستی‌های پژوهش او مؤثر شود. در اینجا اخلاق و رسم امانت‌داری حکم می‌کند محقق به منبع اطلاعات خود تصریح کند، نه اینکه آن را به نام خود صادره نماید. چرا که از اوصاف انسان‌های آزاده و مومن رعایت حقوق مادی و معنوی دیگران و از آن جمله امانت‌داری است. «والذین هم لاماناتهم و عهدهم راعون» (مومنون: ۸).

در روایات نیز خیانت به امانت بدترین اخلاق توصیف شده است « اقیح الاخلاق الخیانه»، (تمیمی، ۱۳۶۶: ۴۶۰).

۱۱. رازداری

اگر در جریان تحقیق، محقق به یک راز و عیب و مشکلی از شخصی مواجه شود که جنبه خصوصی و فردی دارد، اخلاق حکم می‌کند که به بهانه‌های مختلف مثل فروش خوب، اطلاع‌سانی یا شفاف‌سازی یا تخریب شخص یا مکتب فکری رقیب، آن را در قالب کتاب یا نشریه یا فیلم و امروزه توسط اینترنت منتشر نکند. چرا که همه آنها افشای سر محسوب می‌شود که در روایات از آن به خیانت تعبیر شده است « افشاء سر اخیک خیانه فاجتنب ذلک» (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۷۴: ۹۰).

۱۲. پرهیز از جزم‌گرایی و داشتن روحیه نقدپذیری

تألیف یا ساخت یک اثر پژوهشی نو حتماً دارای محسنات و مزایایی خواهد بود، اما از آنجا که بالاخره مصنوع بشر غیرمعصوم و با علم محدود است، ممکن است اشکالات و کاستی‌هایی داشته باشد. در صورت توجه، محقق خود باید در صدد رفع آن بر آید و در صورت عدم توجه نیز نباید مدعی فقدان هر گونه نقص و کاستی باشد، بلکه متواضعانه از هر گونه نقد و پیشنهاد استقبال کند. (عبارتی که نوعاً در آخر مقدمه محقق نوشته می‌شود).

پژوهشگر این روحیه را نیز در عمل نشان دهد و از ناقدان اثر خود واقعاً تجلیل نماید و از هوچی‌گری و اتهاماتی مثل غرض‌ورزی و نفهمیدن، اجتناب ورزد. در روایات تصریح شده بهترین دوستان انسان نه عیب پوشان و مداحان بلکه آنانی هستند که عیوبش را به وی هدیه دهند « احب اخوانی الی من اهدی الی عیوبی»، (کلینی، ج ۲: ۶۳۹). روشن است در صورت عمل به اصل اخلاقی فوق کاستی‌های علوم و پژوهش مرتفع شده و موجب بالندگی بیشتر علم می‌شود.

۱۳. روحیه نقادی و اصلاح‌گرانه

محقق وقتی وارد عرصه پژوهش می‌شود ضمن تمجید و تجلیل از آثار پیشینیان نباید آنها را آخرین کلام و اثر تلقی کند و در صورت مشاهده هر گونه نقص و عیبی باید به اصلاح و تکمیل آن بپردازد. در شماره پیشین به روایتی اشاره شد که تذکر عیب‌ها و کاستی‌های شخص، نوعی هدیه دادن شمرده شده و ناقد را نیز بهترین دوستان توصیف نموده است. این رسم در کلاس‌های درسی حوزه مخصوصاً در دروس خارج رواج بیشتری دارد که باید به همه پژوهش‌ها منتقل شود.

اخلاق حکم می‌کند که نقد از سر دلسوزی و بدون غرض‌ورزی صورت گیرد و متعلق آن تمام آثار پژوهشی باشد و ناقد به بهانه دوستی یا هر دلیل دیگری از نقد اعراض نکند.

۱۴. پرهیز از تحقیر و اتهام‌زنی

یکی از بایدهای اخلاقی در امر پژوهش حفظ حرمت و جایگاه پژوهشگران دیگر است. تعریف و تمجید از موافقان تحقیق امر طبیعی است، لکن بعضاً مشاهده شده که محقق، مخالف خود را

از حیث علمی یا اخلاقی تحقیر نموده و چه بسا نسبت‌های زشتی چون: «شیطان»، «جاهل»، «کافر»، «مجوس»، «منافق»، «نفوذی» نثار رقیب خود می‌نماید.

این نوع برخوردها متأسفانه بیشتر در نزاع‌ها و مجادله‌های طرفداران دو آیین یا دو فرقه مذهبی یک آیین اتفاق می‌افتد. چه بسا فرقه‌ای فرقه دیگری را متهم به جعل و ساخته شدن آن توسط دشمنان خارجی مثل یهود نماید و در مقابل فرقه دیگر رقیب خود را به خروج از اصل دین متهم کند. حتی در درون یک مذهب اگر بعضی اندیشوران تمایلی به بعضی آراء رقیب نشان دهند، بالفور توسط افراطیون به خروج از مذهب و نفوذی متهم می‌شوند.

گاهی نیز در درون یک مذهب طیف‌های مختلف فکری مثل اهل حدیث، فلسفه، کلام، تفسیر، عرفان رشد نموده که متأسفانه بعضاً اهل هر علم، طیف دیگر را به مخالفت با مبانی دینی و مذهبی متهم می‌کنند. از این خاص‌تر اتهامات مختلف در یک علم به طرفداران طیف دیگر است. چنان که فلسفه به دو نحله مشاء و اشراق منشعب شده و متکلمان امامیه در اوصاف ائمه اطهار دچار افراط و تفریط شده گروهی رقیب خود را به تقصیر در فهم مقام امامت «مقصّر» و طیف دیگر نیز رقیب خود را به غلو «غلات» متهم نموده‌اند.

اخلاق این گونه رفتار با پژوهشگر را بر نمی‌تابد و سفارش می‌کند به جای اتهام‌زنی اصل نظر و خروجی پژوهش مورد تحلیل و نقد قرار گیرد.

سوم: بایستگی اخلاقی سازمان‌های پژوهشی

پژوهش‌های کلان خصوصاً پژوهش‌هایی که نیاز به بودجه‌های زیادی دارند، نوعاً با تصدی‌گری سازمان‌ها و نهادهای دولتی یا غیرانتفاعی انجام می‌گیرد که آنها از این حیث در امر پژوهش سهیم و دارای نقش می‌شوند. فعالیت این گونه سازمان‌ها نیز مشمول اصول اخلاقی و بایدها و نبایدهایی می‌شود که ذیلاً می‌آید:

۱. انتخاب موضوع لازم و مفید

در تبیین بایستگی‌های موضوع، اشاره شد که هم محقق و هم سازمان مربوط در انتخاب موضوع، باید منافع مادی و معنوی کل جامعه مورد توجه و مبنای عمل قرار گیرد.

۲. استفاده از پژوهشگران دارای صلاحیت لازم

مؤسسات گاهی برای رشد کمی محصولات خود و صرفه‌جویی در هزینه، دقت کافی در جذب محقق ننموده که رهاورد آن افت کیفی خروجی‌هاست و از این طریق به اصل تحقیق آسیب وارد می‌شود، بلکه چه بسا موجب به مخاطره افتادن سلامت معنوی و مادی استفاده‌کنندگان از محصولات مؤسسه گردد که چنین کاری با اصول اخلاقی تعارض دارد. عدم رعایت اصل فوق با عدالت - که در روایت علوی: «العدل یضع الامور مواضعها»، (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۷۲: ۳۵۰ و ۳۵۷) به قرار دادن هر شیء موضع خود تعریف شده است - و سپردن امانت به اهلش مخالفت دارد.

۳. رعایت حقوق مادی و معنوی پژوهشگر

در اخلاق پژوهشگر اشاره شد که وی باید برای کشف مجهول و خدمت به مردم و نیز قرب الهی به پژوهش بپردازد، از سوی دیگر نهادهای متصدی امر تحقیقات و پژوهش نیز اخلاقاً موظفانند از حقوق معنوی و مادی محقق حمایت کنند تا وی بدون دغدغه به امر تحقیق بپردازد. حمایت از اندیشمند و تشویق او یکی از مصادیق آیه شریفه: «هل یستوی الذین یعلمون و الذین لایعلمون»، (زمر: ۹) خواهد بود. روشن است از این طریق امر پژوهش در عرصه‌های نظری و علمی از رشد قابل توجهی برخوردار خواهد شد.

۴. ارائه خدمات به محققان بیرونی

سازمان‌های متکفل امر تحقیق از امکانات متنوعی اعم از کتاب، ابزار تحقیق و تولید و فضا و محیط مناسب و وسایل سخت و نرم‌افزار مدرن برخوردارند که تهیه آنان برای محققان به لحاظ مالی یا به لحاظ نسخه منحصره بودن امکان‌پذیر نیست و ممکن است سازمانی دارای بعضی امکانات منحصر به فرد باشد. از سوی دیگر مؤسسات تحقیقاتی نوعاً امکانات و خدمات پژوهشی خود را برای محققان داخلی و همکار خود ارائه می‌کنند. به وفور دیده شده که دانشجویان یا پژوهشگران ساعت‌ها مقابل یک کتابخانه یا آزمایشگاه معطل مانده و در نهایت نیز دست خالی بر می‌گردند.

این اصل در ظاهر امر پذیرفتنی به نظر می‌رسد، لکن با تأمل روشن می‌شود که لازمه آن ایجاد محدودیت برای پژوهشگرانی است که به صورت فردی یا در سازمان دیگر به امر پژوهش اشتغال دارند و به امکانات آن سازمان دسترسی ندارند.

اصول اخلاق پژوهشی حکم می‌کند شخص و یا مقام خاص و حقوقی، امکانات پژوهشی را حصر و زندانی ننموده و بستر استفاده بهینه را برای همه محققان فراهم کند تا اجرای پژوهش‌ها، شتاب بیشتری بگیرد.

۵. نظارت و ارزیابی

یکی از مسئولیت‌های اخلاقی مؤسسات پژوهشی اهتمام به کیفیت پژوهش است. به این معنی که خروجی تحقیق از حیث کیفیت از مرتبه قابل قبول برخوردار باشد و مواظبت شود که موجب آسیب مادی یا معنوی مخاطبان نگردد. یکی از راهکارهای آن نظارت بر امر تحقیق از شروع تا پایان است. این کار با تعیین استاد‌های راهنما و مشاور حقیقی و نه صوری و نیز ارزیابی دقیق اثر بعد از اتمام آن عملی می‌شود.

نکته ظریف در ارزیابی‌ها اینک آنها باید مکمل تحقیقات باشند نه با مبانی و ارزیابی سلیقه‌ای و ملاحظه مصلحت‌های خاص! خود به مانع پژوهش و پژوهشگر تبدیل شوند. ممکن است چنین سخت‌گیری‌های غیرمنطقی از ابتدا خلایق و نظریه‌پردازی را از پژوهشگر سلب نموده و پژوهش و پژوهشگر را به سوی تأمین اهداف از پیش تعیین شده بکشاند.

۶. نشر و تکثیر به موقع آثار پژوهشی

از اصول اخلاقی دیگر سازمان‌های متکفل امر تحقیق، نشر و تکثیر آثار پژوهشی در وقت مناسب است، طرح و تحقیقی که ماه‌ها یا سال‌ها یک یا چند محقق را به خود مشغول کرده و با تحمل زحمات و صرف هزینه‌هایی به مرحله تولید و انتشار رسیده، اخلاق حکم می‌کند که برای استفاده و بهره‌داری مخاطبان اثر در اختیار آنان قرار گیرد، نه اینکه به بهانه‌های مختلف سازمان از نشر تحقیق در وقت لازم جلوگیری کند و حق معنوی پژوهشگر زایل گردد.

بخش دوم: آسیب شناسی اخلاق پژوهشی

بعد از تبیین اصول اخلاقی پژوهش و بایدهای آن، مسئله آسیب‌شناسی و نبایدهای اخلاقی تا حدی روشن می‌شود، چرا که مخالف «باید» یعنی «نباید» در ردیف آسیب‌ها قرار می‌گیرد. در اینجا نخست به نبایدهای اخلاقی مشترک بین پژوهشگر و سازمان مربوط، سپس به نبایدهای اختصاصی سازمان‌ها اشاره می‌شود:

یکم: نبایدهای اخلاقی پژوهشگر و سازمان مربوط

۱. انتخاب موضوع غیر لازم یا مضر

هدف از پژوهش بر طرف نمودن یک مشکل و حل مجهولی است که منافع مادی یا معنوی آن متوجه انسان‌ها گردد. لذا محقق یا سازمان در انتخاب موضوع باید وسواس بیشتری مبذول دارند. انتخاب موضوع تکراری و یا موضوع نو اما غیر لازم و غیر مفید و از آن بدتر تحقیق در موضوعی که موجب آسیب مادی یا معنوی گردد، از نبایدهای اخلاقی است که جداً باید پرهیز شود.

۲. مبادرت به تحقیق بدون احراز صلاحیت

شروع هر نوع تحقیق و پژوهشی به شرایط و ملاک‌هایی نیازمند است، لذا بر دانش‌پژوهان است که در شروع پژوهش شتاب نورزیده و بعد از تسلط یا آشنایی کامل با زوایا و ابعاد موضوع شروع به تحقیق نمایند. مناسب است محققان، ابتدا با نظارت اساتید، اقدام به پژوهش کنند تا مقدمات و روش تحقیق را در عمل فراگیرند.

عدم رعایت اصل فوق آسیب‌های مختلفی را در پی خواهد داشت. اولین آن خام و غیر دقیق بودن اثر می‌باشد. رهاورد دومش نفهمیدن آرای اندیشوران علم است که موجب وارد نمودن انواع اتهامات به طیف‌های مختلف فکری می‌گردد، متکلمی مثل غزالی، فیلسوفان را به انکار علم و فاعلیت خداوند (از طریق قاعده الواحد) متهم می‌کند (تهافت الفلاسفه) که از عدم دقت یا عدم تسلط در آرای آنان نشئت می‌گیرد. ابن‌رشد نیز در پاسخ وی کتاب «تهافت التهافت» را به رشته تحریر در می‌آورد.

آسیب سوم، احتمال انحراف خود شخص است. فردی که بدون صلاحیت به پژوهش در ادیان و مکاتب و فرق منحرف بپردازد، ممکن است تحت تأثیر قرار گرفته و جذب آن گردد.

۳. شتاب و عجله و عدم توجه به کیفیت

هر پژوهشی برای اینکه آماده و تکمیل شود نیازمند تکمیل مقدمات، اصول و مبانی، ملاحظه آثار مشابه، دیدگاه‌ها و مبانی مختلف است. به دیگر سخن، به جای اهتمام به کمیت به کیفیت و اخذ استانداردهای واقعی توجه شود. خروجی پژوهش‌هایی که در آن اصل فوق رعایت نشده است، اولاً به مخاطب خود اطلاعات لازم و جامع را ارائه نمی‌دهد و ثانیاً چون بدون مقایسه و ملاحظه آثار مشابه صورت گرفته، ممکن است اثر مشابه از آن مفیدتر باشد و ثالثاً به علت عجله و عدم ارزیابی و آزمایش دقیق دارای آثار زیانباری باشد، مثلاً کتابی که متکفل نقد شبهات است، اگر با عجله و بدون ارائه پاسخ‌های مستدل و منطقی نشر یابد، خود سبب رواج شبهات خواهد شد یا اگر ساخت جاده ریلی با عجله و بدون زیرسازی لازم انجام گیرد، نه تنها سرمایه انبوهی از بیت‌المال را هدر خواهد داد بلکه موجب تلف‌های جانی نیز می‌شود. از این رو در روایات، از عجله و شتاب در کارها پیش از رسیدن موعدهش منع شده است «یاک والعجله بالامور قبل اوانها»، (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۲۳: ۶۱۰).

۴. مغالطه و مرء و جدال

یکی از آفات علمی و پژوهشی، تمسک محقق برای اثبات فرضیه خود یا رد فرضیه رقیب به انواع دروغ است که در ظاهر صورت صدق دارد که در اصطلاح منطقی از آن به مغالطه تعبیر می‌شود. مثلاً اگر یک عالم امامیه به تحریف قرآن (از نوع حذف) قائل باشد، رقیب یعنی اهل سنت آن را به کل امامیه تعمیم دهد. یا محقق در یک بحث علمی هدفش به جای اثبات نظریه حق تفاخر و تحقیر طرف بحث باشد یا در صدد نشان دادن یک مسئله باطل به صورت حق باشد. این شیوه مباحثه (مرء و جدل) شیوه غیرعقلانی و در آیات و روایات به صورت‌های متعدد نهی و مذموم شمرده شده است «اورع الناس من ترک المرء و ان کان محقاً»، (مجلسی، ۱۴۰۴ق، ج ۷۴: ۱۱۳).

مشابه مغالطه در تحقیقات علمی را می‌توان استفاده از مواد غیرمرغوب و غیراستاندارد در ساخت محصولات نام برد که موجب افت کیفی پژوهش و عمل غیراخلاقی می‌باشد.

۵. پرهیز از تعلیم و پژوهش یا مسامحه در آن

یکی از بایدهای اخلاقی نشر علم و توسعه پژوهش بود که مقابل آن عدم تدریس، تألیف کتاب و مقاله، تربیت و راهنمایی دانش‌پژوه و عدم مشارکت در پژوهش‌های علمی است. پژوهشگر متبحر و صاحب فن و ایده با عدم تربیت شاگردانی نامی و یاد ندادن فنون علوم و پژوهش موجب افول چراغ علم و تحقیقات می‌شود. از این باب است تدریس ظاهری یا راهنمایی و ارزیابی صوری رساله‌ها و تحقیقات علمی یا شرکت صوری در کلاس‌ها و کنفرانس‌های علمی که به جز صرف هزینه عایدی نخواهد داشت.

باری از این اصل یک مورد استثناء می‌شود و آن اینکه آسیب و ضرر نشر علم از عدم نشرش بیشتر باشد. لذا پیشینیان گاهی در ختام پژوهش از شاگرد و خواننده می‌خواستند نکات این اثر را در اختیار همگان قرار ندهد.

۶. جزم‌گرایی

پیش‌تر اشاره شد که علوم بشری به علت عدم اتصال به منبع عصمت از خطا و لغزش به‌دور نیست، لذا محققان و پژوهشگران ضمن دفاع از فرضیه خود یا دیدگاه موافق مبنای خود، نباید دیدگاه و راه حق را تنها در فرضیه خود و موافقانش منحصر کند و دیگر نظریات را باطل و غیرحق و غیرمفید توصیف و احتمال مطابقت آنها با واقع را نفی کند. این بحث به بحث قرائت‌ها و به تعبیر دقیق‌تر تفاسیر مختلف از علوم برمی‌گردد که خود بحث مستقلی می‌طلبد. مقصود در اینجا این نکته است که پژوهشگر علوم تجربی پژوهش خود را آخرین و کامل‌ترین پژوهش نخواند، بلکه چنین حکمی محتاج مقایسه و تطبیق با سایر پژوهش‌های مشابه است که امکان آن در چنین تحقیقاتی وجود دارد. اما در علوم انسانی چون شفافیت معیارها کمتر است، قضاوت یعنی تعیین نظریه قطعی مشکل است، لذا محقق باید از جزم‌گرایی و التزام به لوازم آن به‌دور باشد.

به نظر می‌رسد انتساب نظریه خاص به مقدسات مثل القای آن در عالم شهود یا خواب نوعی جزم‌گرایی است یا منجر به آن می‌شود. چرا که چنین ادعایی برای رقیب نیز وجود دارد. داستان خواب دیدن محی‌الدین عربی فرد شیعی را به صورت خوک، نمونه بارز آن است. امکان نقد چنین نظریه‌ها و نسبت‌هایی یا وجود ندارد یا محدود است (روشن است که نقد بر صغری و تحقق اصل ادعا و نوع تفسیر مکاشفه متوجه است).

عدم جزمیت در عصر غیبت امام معصوم (ع) برای شیعیان واضح‌تر است، لذا فقهاء «فقه» را نه به «العلم» که به «الظن» تعریف نموده‌اند و بر خلاف اشاره، خود را نه «مصوبه» که «مخطئه» نامیده‌اند. روشن است «تخطئه» به علم فقه منحصر نشده در علوم دیگر چون: کلام، فلسفه، عرفان، دانش و فقه سیاسی، تفسیر و حدیث نیز وجود دارد (قدردان قراملکی، ۱۳۸۳).

۷ و ۸. فقدان روحیه نقادی و نقدپذیری

عقل و اخلاق با توجه به اصل عدم جزمیت و احتمال خطا و کاستی در نظریات و تحقیقات علمی حکم می‌کنند که نظریات و پژوهش‌ها روز به روز به سوی کمال و رفع کاستی‌ها حرکت کنند که این کار معلول شناخت کاستی، خطا، حلقات کور و مجهول پژوهش است. روشن است که دستیابی به این هدف با ترویج روحیه نقد در ناقدان و روحیه نقدپذیری در صاحبان اثر و تحقیق عملیاتی می‌شود.

فقدان روحیه نقدپذیری پژوهشگران و سازمان‌های متصدی امر پژوهش - که با تحقیر، تهدید یا وعده به ناقدان همراه است - موجب تعطیلی یا محدودیت در امر نقد می‌شود که رهاورد آن عدم رفع کاستی‌ها و ضعف‌های طرح‌های تحقیقاتی می‌شود.

۹. اتهام‌زنی، تحقیر و تهدید مخالف

وارد شدن در عرصه پژوهش خصوصاً برای دارندگان تحقیقات فراوان، جایگاه و اعتبار خاصی می‌بخشد. پژوهشگر با رفعت مقام خود باید بکوشد نفس خود را با ملکات و سجایای اخلاقی تهذیب نماید تا بدون حب و بغض به امر تحقیق بپردازد. اگر اثر وی یا اثر و دیدگاهی که موافق اوست، مورد نقد و اشکال قرار گیرد، منصفانه و منطقی به نقد پاسخ دهد، نه اینکه به جای پاسخ مستدل به تحقیر، اتهام‌زنی و چه بسا انواع تهدید نقاد یا رقیب خود بپردازد. تبعید اجباری صدرالمتألهین از شیراز به بخش کهک قم، تعطیلی درس‌های فلسفه علامه طباطبایی و جلوگیری از ادامه تعلیقات گرانبهای وی بر اسفار و از همه سوزناک‌تر آب کشیدن ظرفی که فرزند امام خمینی (مصطفی) از آن آب خورده بود به بهانه تدریس فلسفه و عرفان توسط امام، از آسیب‌ها و تنگ‌نظری‌های بعضی عالمان دین است که به علت جمود بر گرایش خود و حق مطلق انگاشتن آن، به تکفیر دیگر پژوهش‌ها و گرایش‌ها روی آورده‌اند.

۱۰. افشای راز

ممکن است پژوهشگر یا سازمانی حین تحقیقات به اسرار و اسنادی از زندگی خصوصی افراد مواجه گردند که هیچ ضرورت و مجوز شرعی برای افشای آنها وجود ندارد. پژوهشگر یا سازمان نباید به بهانه‌های مختلف از آنها سوء استفاده نماید.

۱۱. فروش پژوهش

دانشجویان در بعضی مقاطع تحصیلی برای گرفتن مدرک و هم چنین اساتید نیز از جهات مختلف محتاج ارائه اثر پژوهشی هستند. نفس این کار موجب تشویق آنان در مسیر پژوهش می‌شود که امر مبارکی است. لکن در این میان بعضی به عللی به جای انجام تحقیق آن را از منبعی با پرداخت هزینه‌ای تهیه می‌کنند. این کار از آنجا که موجب افول پژوهش می‌شود، با اخلاق پژوهشی متعارض است، لذا هم تهیه‌کننده و هم خریدار هر دو مرتکب کار غیراخلاقی می‌شوند.

۱۲. سرقت علمی

پژوهش حاصل زحمات طاقت‌فرسای یک یا چند پژوهشگر است که محقق یا محققان با صرف ماه‌ها یا سال‌ها وقت خودشان که با فعل ذهنی و نبوغ فکری و فعل فیزیکی همراه بوده، به یک دستاورد پژوهشی مانند: اختراع یک دارو، نوشتن یک داستان یا فیلمنامه‌ای، نظریه‌پردازی، نوآوری در تبیین و تقریر مسئله یا حل مجهولی، ارائه دلیل یا نقد نو دست پیدا می‌کنند. اخلاق و عقل اقتضاء می‌کند که همه حقوق مادی و معنوی چنین پژوهشی به دست‌اندرکاران آن اعم از پژوهشگر یا سازمان حمایت‌کننده اختصاص پیدا کند. دیگران نمی‌توانند کل پژوهش یا بخشی از آن را بدون اجازه و بدون ذکر منبع آن به عنوان اثر خود یا در بخشی از اثر خود منتشر کنند، مثلاً یک فصل کتاب خود را عیناً با کمی تغییرات جزئی در حد ویراستاری از کتاب محقق دیگر بدون اجازه و ذکر نام منبع بیاورد. یا یک دلیل یا نقد نو پژوهشگری را به

نام خود ذکر کند. در اصطلاح از این عمل به سرقت علمی تعبیر می‌شود که بر اساس قوانین حقوقی جرم محسوب می‌شود.

دوم: نبایدهای اخلاقی سازمان‌های مربوط

در آسیب‌های پیشین، پژوهشگر و سازمان مربوط مشترک بوده‌اند، اما بعضی نبایدهای اخلاقی وجود دارد که متوجه سازمان‌های متولی امر پژوهش است که اینک به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:

۱. عدم رعایت حقوق معنوی و مادی پژوهشگر

از آنجا که اثر پژوهشی متعلق به پژوهشگر است، حقوق معنوی و مادی آن نیز به محقق اختصاص خواهد داشت، سازمان مربوط یا ناشر باید حق و حقوق محقق را اعم از مادی و معنوی بپردازد تا بستر رشد تحقیقات هموار شده و برای محققان انگیزه مضاعفی ایجاد شود. چاپ کتاب یا تولید انبوه اثر بدون ذکر نام محقق یا بدون پرداخت حقوق کافی آن یا بستن قرارداد به نفع سازمان و به ضرر پژوهشگر جملگی از نادیده انگاشتن حقوق محقق است که در کوتاه یا بلندمدت به زیان‌دیدگی فرایند کلی پژوهش منجر خواهد شد.

از همین سنخ است قراردادهای که گاهی بین محققان و همایش‌ها و مجلات امضاء می‌شود که به موجب آن محقق ناخودآگاه یا از باب ضرورت تمام حق انتشار اثر را به طرف قرارداد واگذار می‌کند. اما مجله یا مجموعه مقالات همایش فقط یک بار آن هم به صورت محدود منتشر می‌شود. این موجب عدم انتشار واقعی و ارائه پژوهش به مخاطبان دیگر می‌شود و گاهی به استناد قرارداد مزبور مانع نشر آن توسط خود پژوهشگر نیز می‌شود.

۲. عدم ارائه خدمات پژوهشی

در بخش بایدهای اخلاقی سازمان‌های متصدی امر پژوهش توضیح آن گذشت.

۳. عدم انتشار و توزیع در وقت لازم

ارائه محصولات برخی از پژوهش‌ها زمان خاص خود را دارد، مثلاً پژوهشگری که برای فصل تابستان دستگاه مناسب آن فصل را با تحمل زحمات شبانه‌روزی اختراع کرده یا نویسنده کتابی به علت ترویج یک مسئله یا شبهه‌ای کتابی را با زحمات فراوان تألیف نموده، عدم انتشار و پخش آن از آسیب‌های امر پژوهش است که موجب تضییع حقوق معنوی و مادی پژوهشگر بلکه حقوق مخاطبان اثر می‌گردد.

۴. نادیده گرفتن کیفیت

ممکن است بعضی از مؤسسات پژوهشی به علل مختلف مثل کسب شهرت، تشویق یا حداقل عدم توبیخ از سوی مسئولان بالاتر، با عجله و شتاب اثری را بدون رعایت جهات فنی و علمی و ملاک‌های مربوط به کیفیت روانه بازار نمایند. این کار غیراخلاقی است و تبعات منفی فراوانی در پی خود خواهد داشت. از همین سنخ است ارائه آمار بالای دروغ که با اخلاق پژوهشی و دینی سازگار نیست.

۵. عدم تحمیل دیدگاه خود

سازمان‌های متصدی تحقیقات در چارچوب‌های خاص خود حرکت می‌کنند و لذا از محققان می‌خواهند مبانی و اهداف تعریف شده‌ای را مراعات بلکه در صدد تقریر و اثبات آن برآیند. این کار در ابتدا برای برخی پژوهشگران ایجاد محدودیت کرده و لذا حاضر به همکاری نمی‌شوند. سازمان‌های مربوط چارچوب‌های مشخص خود را باید به حداقل رسانده و نباید در هر مسئله پژوهشی دخالت نموده و مانع خلاقیت محقق شوند. این محدودیت در دراز مدت به زیان نظام پژوهش تمام می‌شود.

۶. تفاوت بین پژوهش و حرفه‌های خاص!

در جامعه علاوه بر پژوهش، حرفه‌های پرطرفداری وجود دارد که به عللی مورد توجه خاص سازمان‌ها و دولت‌ها قرار گرفته و از مزایای مادی فراوانی برخوردار شده است. در اینجا بدون انکار اهمیت حرفه‌های دیگر می‌توان مدعی شد که اجتماع با امر پژوهش - به معنای حل یک مسئله و مجهول علمی - زنده و در حال توسعه است که از این حیث پژوهش و پژوهشگر باید از جایگاه معنوی و مادی متناسب خود برخوردار باشد یا لاقبل نسبت به حرفه‌های پیش گفته فاصله زیادی نداشته باشد. وجود فاصله فراوان میان مزایای مادی پژوهش و غیر آن موجب افت پژوهش و نیز عامل سوق استعداد‌های جوانان به طرف حرفه‌های خاص می‌شود. شاید به علت عدم بهای لازم به علم و پژوهش است که امروزه وقتی سؤال قدیمی: «علم بهتر است یا ثروت؟» دوباره موضوع انشاء شود، پاسخ‌ها به گزینه خاص خواهد رفت. به امید روزی که با حاکمیت اخلاق در پژوهش گزینه «علم» در جواب همه پاسخنامه‌ها ذکر شود.

نتیجه

ارزش‌ها و بایستگی‌های اخلاقی در پژوهش شامل سه گونه الزام اخلاقی در نسبت با موضوع پژوهش، پژوهشگر و سازمان متصدی پژوهش است. تدوین منسجم این بایستگی‌ها ما را به منشور اخلاق پژوهش براساس آموزه‌های اسلامی رهنمون می‌سازد. بایستگی‌های اخلاقی مربوط به موضوع، ملاحظه منافع انسانی و رعایت اولویت‌بندی موضوعی است. بایستگی‌های اخلاقی مربوط به پژوهشگر عبارت‌اند از: قصد خیرخواهانه و قربت، استعانت از خدا، تجلیل از پژوهش‌های پیشین، داشتن صلاحیت لازم، سخت‌کوشی و توجه به کیفیت، عدم استغناء از پژوهش‌های پیشین، دوری از صفات مذموم، تعلیم و انتقال دانش خود به دیگران، جدیت در راهنمایی و ارزیابی آثار پژوهشی، امانت‌داری، رازداری، پرهیز از جزم‌گرایی و داشتن روحیه نقدپذیری، روحیه نقادی و اصلاح‌گرانه، پرهیز از تحقیر و اتهام‌زنی. بایستگی‌های اخلاقی مربوط به سازمان‌های پژوهشی نیز عبارت‌اند از: انتخاب موضوع لازم و مفید، استفاده پژوهشگران دارای صلاحیت لازم، رعایت حقوق مادی و معنوی پژوهشگر، ارائه خدمات به محققان بیرونی، نظارت و ارزیابی، نشر و تکثیر به موقع آثار پژوهشی.

منابع

۱. احمد بن حنبل. (بی تا). **مسند احمد**. بیروت: دار صادر.
۲. تمیمی، عبد الواحد. (۱۳۶۶). **غور الحکم و درر الکلم**. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
۳. ری شهری، محمد. (۱۴۰۴ق). **میزان الحکمه**. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
۴. صدر المتألهین. (بی تا). **الشواهد الربوبیه**. بیروت: مرکز الجامعی للنشر.
۵. صدر المتألهین، محمد. (۱۳۶۸). **اسفار**. قم: انتشارات مصطفوی.
۶. صدر المتألهین. (بی تا). **کسر الاصنام**. تهران: بنیاد حکمت صدرا.
۷. طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۴۱۷ق). **المیزان فی تفسیر القرآن**. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
۸. فرامرز قراملکی، احد. (۱۳۸۰). **روش شناسی، مطالعات دینی**. مشهد: دانشگاه رضوی.
۹. قدردان قراملکی، محمد حسن. (۱۳۸۳). **قرائت های مختلف از دین وثوق**. کلام فلسفی. قم.
۱۰. کلینی، محمد. (۱۳۶۵). **الکافی**. تهران: دارالکتب الاسلامیه.